

ІДЕЯ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В ПУБЛІКАЦІЯХ Я. ЧЕПІГИ В ЖУРНАЛІ «СВІТЛО»

*Богданець-Білокаленко Наталія Іванівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Педагогічного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка*

Резюме

У розвідці автором проаналізовано статті українського вченого, педагога Якова Феофановича Чепіги, які були опубліковані в часописі «Світло». Ці статті були присвячені питанням національного виховання учня (дитини), винятковій ролі рідної мови в гармонійно-духовному розвитку й становленні особистості, основоположним принципам національної школи, образу ідеального вчителя, методичним аспектам навчання дітей читання з поясненням. Розкрито значущість першого на Центральних та Східних теренах України українського педагогічного журналу «Світло». Науковий аналіз праць Я.Чепіги засвідчує, що вчений-педагог прагнув створити українську школу, в центрі якої – індивідуальність та неповторність дитини. На другому плані цієї школи – рідне, національне, яке в процесі виховання поступово спрямовується в загальнолюдське.

Ключові слова: національне виховання, учитель, українська школа.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Часопис «Світло» посідає в історії педагогіки вагоме місце. На його сторінках побачили світ статті та художні твори передових учених, дитячих письменників, учителів-практиків. Спробуємо заглянути в далекі роки створення та функціонування журналу «Світло» в аспекті публікацій Я.Ф.Чепіги.

Формулювання цілей статті... Мета наукової розвідки – аналіз статей Я.Чепіги, надрукованих в часописі «Світло» і спрямованих на формування національної свідомості дитини.

Виклад основного матеріалу... У 1907 р. на теренах освіти в Україні загострився імперський вплив Росії. Під тиском влади вимушено закривалися

деякі українські школи, спілки та об'єднання. Припинила діяльність Всеукраїнська спілка вчителів. Та неможливо було знищити ідею створення в майбутньому української національної школи. Національно свідомі освітяни були переконані, що головною опорою в розширенні теорії і практики національного виховання є друковане слово – рідномовна книжка. Полтавські вчителі за ініціативою Г.П.Шерстюка створили педагогічне видавництво «Український учитель» (1907 р.).

При цьому видавництві у 1908 році з'являється зусиллями видатних педагогів (С. Черкасенка, Г. Шерстюка та ін.) літературний ілюстрований збірник для дітей старшого віку «Світло», який сприяв розширенню світогляду школярів на той час. Пізніше, в 1910 році фундатори видавництва «Український учитель» заснували в Києві перший на Наддніпрянщині український педагогічно-освітній часопис «Світло» який проіснував до 1917 року.

Журнал «Світло» містив педагогічно-методичні статті, порушував справи дошкільного виховання, шкільної і позашкільної освіти, відстоював права української школи, мови та культури, об'єднував учителів і діячів культури. Співробітниками і дописувачами «Світла» були майже всі українські педагоги і низка культурних діячів (Х.Алчевська, С.Єфремов, С.Русова, Ю.Сірий, С.Сірополко, Я.Чепіга, Г.Шерстюк й інші) та низка письменників, пов'язаних зі школою (С.Васильченко, Л.Пахаревський, П.Тичина, А.Тесленко та інші). Часопис охоплював різні освітні проблеми, розглядав виховне значення деяких художніх творів для дітей, порушував питання морально-етичного виховання школярів, висловлював своє ставлення до проблеми народних бібліотек тощо. У подальшому традиції «Світла» продовжувала «Вільна українська школа» (1917 – 1919).

До цього журналу мав безпосереднє відношення Яків Феофанович Чепіга. Він розпочав свою співпрацю з журналом «Світло» ще в ранній період педагогічної діяльності, коли працював учителем у школах Донбасу і не припиняв її майже все своє життя.

Перші публікації Якова Феофановича в журналі «Світло» були присвячені низькому рівню навчання і виховання, незадовільному стану викладання предметів, слабкій наочно-організаційній базі, розвитку національної школи, ролі та значенні вчителя в школі і за її межами. Це були невеличкі замітки-роздуми, які стали поштовхом для глибоких узагальнень у об'ємних статтях, надрукованих теж у журналі «Світло».

Особливо хвилювала Я. Ф. Чепігу проблема становлення і розвитку національної української школи. Творча співпраця з журналом «Світло» сприяла розробці та надрукуванню статті-програми під назвою «Проект української школи» (1913). У «Проекті» автор детально аналізує становище школи, зазначає, що відродження національної самосвідомості народу починається з освіти, зокрема, з народної школи, яка повинна надавати справжню освіту на основі української культури, мови, в якій не буде місця ідейному сурогату російського й українського. Працюючи вчителем, Я. Ф. Чепіга формується як учений, дослідник, науковець. Відомо, що наука – це добре викристалізована практика. Тому й з його практичної учительської діяльності народилися статті: Національність і національна школа (№ 1, 1910); Грунтовні принципи нормальної школи (№ 1, 1911); Педологія або наука про дітей (№ 5, 1911); Народний учитель і національне питання (№1, 1912); Брехливість у справі виховання (№ 4, 1912); Страх і кара (№ 6, 1912); «Проблеми навчання й виховання» (№ 1, 1913); Проект української школи (№ 2, 1913); Уява і мислительна та творча діяльність дитини (№ 9, 1914) та багато інших. Всі були надруковані в журналі «Світло». Звісно, кожна з названих праць окреслювала певне коло проблем, які були на часі появи ідей формування національної самосвідомості в народному середовищі, а також серед самих педагогів. З-поміж них були різні. Деякі підтримували імперські правила, не бажаючи щось міняти у власному світогляді. Ними керував одвічний супровід українського інтелігента – страх. Інші намагалися боротися, але їхні поривання і зусилля до перемін у національному спрямуванні обривалися арештами і в'язницями. На такому нестабільному політичному та освітянському матеріалі з'являється монографічна праця Я. Ф. Чепіги «Самовиховання вчителя»

(1914). У ній подано філософський аналіз місії вчителя, педагога для навчання та виховання дитячої душі, ідеалу для народу. Народний учитель – високе звання, в якому прихований глибокий сенс служіння власною терпеливою працею, умінням переконувати красою, добротою і знаннями. Праця «Самовиховання вчителя» цінна й актуальна у сьогоденній практичній діяльності. У ній подано поширену програму самовдосконалення вчителя в духовному аспекті, удосконаленні національної самосвідомості через постійне спілкування з самобутніми зразками української культури в мистецтві живопису, народної фактури, живого спілкування з народними масами. У статті «Самовиховання вчителя» провідною є ідея національної школи, у якій навчання відбувається без утисків, приниження дитини, а вільно і радісно, що значною мірою залежить від учителя – майстра педагогічного спрямування, чуйного, мудрого з національно збагаченою уявою та самовираженням.

У період 1917-1920 рр. Україна гримить буремними подіями змін влади, які впливали і на розвиток освіти. Яків Феофанович разом з іншими передовими педагогами, вченими, культурно-громадськими діячами продовжує відстоювати ідеологію національної школи, формування та стійкості національної свідомості. В журналі «Світло» з'являються його нагальні статті «Соціалізація народної освіти» (1917), «Школа і освіта на Україні» (1918-1919), «До трудової вільної школи!» (1918-1919), «Тимчасові програми для нижчих початкових шкіл на 1918-1919 шкільний рік (критичний нарис)» (1918-1919) та інші.

У цих працях Яків Чепіга запалював світляки нових вимог до освіти в Україні. Він обґрунтовував вимогами суспільних подій думки про трудову, вільну школу, однакову для бідних і багатих. Зміст статей переконує читача у надзвичайній гостроті відчуття політичних впливів на освіту, реагування Якова Чепіги на політику більшовиків. Своє незадоволення Гетьманом (період Гетьманщини) вчений критично висловлює у статті «Завдання моменту» (1918), відразу надруковану в журналі «Світло».

У 20-х роках Я. Ф. Чепіга друкується також у інших педагогічних часописах: «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Вільна українська школа» та ін. Головна

суть його публікацій полягає в тому, що вчений розглядає навчання і виховання в контексті формування та розвитку національного розуміння як процес, керований педагогом на ґрунті педологічних знань фізіології, спадковості, індивідуальних психофізичних природних даних дитини. В основу навчально-виховного процесу вчений покладав активну діяльність самої дитини, трудовий метод – фактор самопізнання природних здібностей вихованця.

Я. Ф. Чепіга чітко усвідомлював, що ідеї формування національної самосвідомості свою реалізацію починають із молодшої школи. Поступове ознайомлення з кращими культурно-освітніми надбаннями українського народу викликає в школярів непідробний інтерес до свого рідного, почутого і побаченого в сім'ї від бабусі, мами, дідуся і тата. І з часом інтерес переходить у вчинки, переконання стійкого усвідомлення доброго, світлого, чистого, що проросте зрілою суспільною особистістю, яка прагнучиме захистити національну красу та примножити її власною працею на користь українського народу з виходом на загальнолюдські цінності. Яків Феофанович не захищав національного як хуторянського, вузького, зверхньо відокремленого від культур інших народів. Його цікавила зарубіжна педагогіка, культура. Низка праць науково-методичного характеру, посібники для вчителів засвідчують багатоаспектність виховання підростаючого покоління на національному підґрунті. Окрім читанок та букварів для молодшої школи, він написав книжки навчально-виховного змісту і для дорослих українців: «Методика навчання в трудовій школі першого концентру» (1930), «Читання й робота над книжкою в першому концентрі політехнічної школи» (1934) та ін.

Знайомлячись із творчою спадщиною ученого-просвітителя Якова Чепіги, виокремлюємо ідеї та погляди, спрямовані на пошуки удосконалення освіти в Україні. Зокрема, створення національної школи. Так Я.Чепіга наголошував на важливості рідної мови в національному вихованні дитини.

Науковий аналіз праць Я. Чепіги «До національної школи», «Ґрунтовні принципи нормальної школи», «Національне виховання», «Народний вчитель і національне питання», «Національність і національна школа» засвідчує

теоретичне бачення педагога-вченого до створення нової, національної школи. Найяскравіші науково-методичні засади нової школи виражаються, насамперед, у навчанні та вихованні школярів українською мовою. «Рідна мова – наша суть» [1, с. 51], – писав Яків Чепіга. Ученому-педагогу належать численні підручники, посібники для початкової школи.

Підсумком багаторічної праці Я. Чепіги щодо нової школи, у якій би поєднувалися фізична і розумова праця на основі природних задатків дитини, стало створення теоретичного «Проекту української школи». У цій статті Яків Чепіга пропонує запровадити таку нову школу, де дитина зможе вчитися справжнього, духовного, базового на народній культурі. Він окреслив принципи української школи, суть яких полягала в наступному:

- 1) усе українське вчительство повинне активно виявляти власні ідеї;
- 2) першоджерельна основа нової школи – інтереси народу;
- 3) освіта має бути глибоко національною, а отже, – рідномовною.

Наголосимо, що у концепції нової школи за Чепігою найголовнішим аспектом є права дитини, вільний розвиток її індивідуальних природних здібностей. Не нав'язування штучних виховних мотивів, породжених суспільно-політичними причинами радянських та інших епох, а виховне спрямування неповторності самої дитини – її чистого, Божого дару. Відомо, що не талановитих дітей не буває. Бувають бездарні вчителі. Яків Чепіга дотримується системності у вихованні людини в новій національній школі.

Отже, вчений-педагог прагнув створити українську школу, в центрі якої – дитина, індивідуальність з її неповторністю. На другому плані цієї школи, – рідне, національне, яке в процесі виховання поступово витікає в загальнолюдське, в міру вікового становлення та виховання без страху, примушування виконувати небажане, ненависне дитині.

У статті «Національність і національна школа» читаємо: «Всяке відчуття викликається сприйманням, а за відчуттям іде рух. Властиві нашому організмові сприймання збільшують енергію, схиляють до дій, поєднуються тісно з рухами, й фізична дія часто допомагає тому, щоб викликати уяву» [1, с. 47]. Яків

Феофанович розвиває думку про те, що дитина, яка звикла працювати, робить усе швидше й моторніше, «натуральним засобом» такі діти «зміцнюють свої здобутки» [1, с. 48].

Я.Чепіга висуває головну вимогу до національної школи – викладання рідною мовою. У працях «Національність і національна школа», «Національне виховання» вчений неодноразово звертався до показу зв'язку рідної мови, мовлення індивіда і розвитку мислення, уяви та дії дитини. Він вважав, що у світі існують незаперечні закони послідовності. Особливо це виявляється у мові та думці, яка тісно пов'язана з мовленням. Закон послідовності поєднує мову з уявленням, вираженням у слові, реченні: «Спершу дитина вбирає своїми органами чуттів слова-ідеї, що мають конкретний ґрунт, вбирає їх фізіологічно, а тоді вона вже поєднує їх способом асоціації та асиміляції і утворює те складне розуміння, яке дорослі зазначають словами» [1, с. 48]. А це можливо на рідній мові. Педагог детально і послідовно спостерігає, як непросто дитині навчатися на чужій (російській) мові. Він пропонує концепції щодо рідної мови в національній українській школі: рідна мова – це скарб народу; у рідній мові криються найдорожчі, найкращі підмурівки культури, які дають людині вищі щаблі осягнення духу й розуму; мова – то духовне, морально-етичне, минуле й сучасне народу і окремого індивіда, і цілої нації.

Ці узагальнені гіпотези були чітко спрямовані на дитину в національному контексті формування особистості в навчальних закладах Я.Чепігою. Звернемося ще раз до зіставлення у праці Якова Феофановича «Національність і національна школа»: «Рідна мова – це народний скарб; у ній зібрано й сховано найцінніше, найкраще, найдорожче, – все що підносить людину до найвищих ступенів культурного рівня, на чім базується її поступове, моральне й культурне життя, – його минуле і його майбутнє. Мова – то праця народного духу, його жива діяльність. І через те вона стає яскравим виразом окремої людини і цілої народності» [1, с. 51].

Напевно, світоглядні принципи вченого, які, зокрема, чітко увиразнюються в наведеній цитаті, не дозволяють відступати від поставлених цілей і завдань

національного виховання. Він категорично не підтримує тенденції до зростання у той час в Україні шкіл, у яких навчання відбувається російською мовою. Яків Феофанович звертає увагу на те, що рідна (українська) мова для дитини є змалку комплексом її почуттів, сприймань, уявлень і розумінь. У справжній школі, вважає Я. Чепіга, потрібно об'єднати і розвивати духовні й природні сили народу через мову. «Доброю школою ми визначаємо тільки ту, що не йде супроти дитячої природи і стежить за зовнішніми цілями народу через навчання рідною мовою» [1, с. 55].

Педагог прирівнює необхідність рідної мови у навчанні та вихованні до природних явищ, без яких взагалі неможливе життя: «Рідна мова у школі так само потрібна для освіти дитини, як чисте повітря і світло для нормального розвитку організму» [1, с. 55].

Висновки... Педагогічний часопис «Світло» відіграв позитивну роль у журналістському, науково-педагогічному становленні Я. Ф. Чепіги. Аналізуючи публікації, які вийшли з-під його творчого пера, узагальнюємо, що часопис з великою повагою ставився до Якова Феофановича як одного з найактивніших авторів, що палко і науково виважено висвітлював актуальні на той час питання національної освіти, шкільництва, навчально-виховні проблеми, тематику підручникотворення, підтримував друкованим словом початкуючих педагогів-практиків у формі рецензій, відгуків, педагогічних заміток тощо.

Короткий науковий роздум про теоретичні погляди вченого-педагога Я.Чепіги спонукає до національного виховання через повагу до рідної мови. Любові навчити не можна. Вона або є від народження, або відсутня ще в генетиці. Тому йдеться хоч би про повагу до свого, яка формує таку ж повагу і до іншомовного, загальнолюдського, єднання і розуміння між націями, ні в жодному випадку не провокує на війни та політичні розбрати. Взірцями і є постаті видатних, наукова та культурно-педагогічна спадщина яких надихає сучасних продовжувачів їхніх задумів та ідей на творчі пошуки.

Творчість Я. Чепіги, що зберіг педагогічний журнал «Світло», безперечно, є яскравим явищем, яке показує високий рівень вітчизняної педагогіки на початку ХХ ст.

Не зважаючи на складні суспільно-політичні обставини, журнал «Світло» справді виконував роль алегорії світла у безпросвітності боротьби між новим і старим у національному контексті становлення та розвитку вільної української школи. Ідентична назві тематика часопису поміщалася в журналі здібними вченими, педагогами і журналістами такими, як Софія Русова, Б. Грінченко, С. Черкасенко, Г. Шерстюка та ін. Як видно з усієї діяльності Я. Ф. Чепіги, найпривабливішим способом подання концептуальних поглядів щодо національного вираження свідомості педагогів-учених, учителів шкіл для загалу були його авторські виступи в журналі «Світло». Переважна більшість ідей Я. Чепіги активізувалася в реальному здійсненні саме через публікації в журналі «Світло». Завдяки цьому часопису, педагогічна журналістика була осяяна світлом національної відвертості, сміливості, громадянської мужності й великої любові до знедоленого маленького українця-школяра, свідомість якого не була байдуже Я. Ф. Чепізі.

Список використаних джерел:

1. Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф. Вибрані педагогічні твори: Навчальний посібник / Упор., науков. редактор Л.Д.Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків: «ОВС», 2006. – 328 с.
2. Чепіга Я. Грунтовні принципи нормальної школи / Я. Чепіга //Світло. – 1911. – № 1. – С.3-7.
3. Чепіга Я. Народний учитель і національне питання / Я. Чепіга // Світло. – 1912. – № 1. – С. 15–25.
4. Чепіга Я. Національність і національна школа /Яків Чепіга // Світло. – 1910. – Кн. 1. – С.24-31.
5. Чепіга Я. Проект української школи / Яків Чепіга // Світло. – 1913. – № 3-4. – С. 7-38.

б. Чепіга Я. Самовиховання вчителя / Яків Феофанович Чепіга. – К.: Українська педагогічна бібліотека, 1914. – 36 с.

Резюме

В научной статье автором проанализированы статьи украинского ученого, педагога Якова Феофановича Чепиги, которые были опубликованы в журнале «Светло». Эти статьи были посвящены вопросам национального воспитания ученика (ребенка), исключительной роли родного языка в гармонично-духовном развитии и становлении личности, основополагающим принципам национальной школы, образу идеального учителя, методическим аспектам обучения детей чтению с разъяснением. Раскрыта значимость первого на центральных и восточных территориях Украины украинского педагогического журнала «Светло». Научный анализ трудов Я.Чепиги показывает, что ученый-педагог стремился создать украинскую школу, в центре которой – ребенок, индивидуальность с ее неповторимостью. На втором плане этой школы – родное, национальное, которое в процессе воспитания постепенно переходит в общечеловеческое .

Ключевые слова : национальное воспитание , учитель , украинская школа.

Summary

This article analyzes the author of exploration Ukrainian scientist, educator James Feofanovycha Chipiga that were published in the journal "Light ." These articles were devoted to national education student (child), the exclusive role of the native language in harmony and spiritual development and the development of personality, the fundamental principles of the national school image of the ideal teacher, methodological aspects of teaching children reading the explanation . Reveals the importance of the first in the central and eastern part of Ukraine Ukrainian pedagogical journal "Light ." Scientific papers Ya.Chepihy analysis shows that the scholar -teacher sought to create a Ukrainian school in the center of which - the child , the individuality of its uniqueness. In the background of this school – native, national, is in the process of education is gradually transformed flows in the universal .

Keywords: national education, teacher, Ukrainian school.